

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 3.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2014

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Pannónia Print Kft.

Előhang a *Doromb* harmadik kötetéhez

egymás nélkül sötétben vagyunk
(József Attila)

Az olly kicsinységek mint a' Csarmasz vára, Névnapi 's lakodalmi versek, csak kicsinységek maradnak, ha maga Homér énekli is azokat. Mi szépet, mi nagyot mondjon az ember ezekről? Pedig a' Poetának szépnél, nagynál egyebet mondani nem szabad.

A' Poesis nem egyéb mint lelki mu'sika. A' szép mu'sika gyönyörködtet, a' rossz pedig boszont: Így a' vers is. A' musikának a' dorombtól fogva Heyden Concertjéig számtalan nemei vagynak; így a' Poesisnak is a' konyha daloktól fogva Pindarus Hymnusáig. Az a' kérdés tehát, hogy dorombolni akar-e a' Poeta vagy lantolni? Ha lantolni akar, olly tárgyakat valosszon, mellyek a' lanthoz illenek, egyéb eránt Pindarus lantján is csak konyhadalokat fog pengetni.¹

A *Doromb* előző kötetének élén gúnyosabb idézetek fogadták az Olvasót. Berzsenyi Dániel jóval megengedőbben fogalmaz, amikor 1814. július 5-én elküldi e levelet Dukai Takách Juditnak. Szavai még a magyar közköltészet és műköltészet egymás-ismerésének, kényszerű vagy örömteli összeforrottságának korát idézik, jóllehet épp arra szolgálnak, hogy lebeszélje a költőnőt a „lantidegen”, alacsony vagy érdektelen tárgyról. Nem teszi szavá, de e témák megverselőiből épp elég akad az akkori mezőnyben. A békességvágó Berzsenyi csak azért nem említi a napóleoni háborúk épp csak lezárult korának katonai tárgyú alkalmi költészetét, a hazafias indulók és oratorikus vitézbiztatók özönét, mivel Dukai Takách Judit úgysem írna ilyesmit.

Mai szemmel – különösen Marót Károlyra kacsintva, akinek a *közköltészet* kifejezést köszönhetjük² – persze Homérosznál és Pindarosznál is felfedezhetjük a köztes, közvetítői funkciókat. Ha másért nem, az orális epika vagy a görög kultuszok korábban le nem írt rítusszövegei miatt; ráadásul e szerzők sem ma-

1 Berzsenyi Dániel Dukai Takách Judithoz (Nikla, 1814. júl. 5.) = BERZSENYI Dániel *levelezése*, s. a. r. FÓRIZS Gergely, Bp., Editio Princeps, 2014 (Berzsenyi Dániel Összes Munkái), 358–359 (166. sz.); a levél fogalmazványa uo., 165. sz.

2 Lásd VADERNA Gábor tanulmányát kötetünkben.

guk jegyezték le a műveiket, tehát éppúgy közvetítőkre, szöveggazdákra voltak utalva, mint elődeik. Haydn koncertjei mögül is kihallható az új, hamar valóban klasszikussá váló zenei nyelv egyik alapja, a német és közép-európai zenei „zsargon”, benne a korai verbunkos témák. Maga Berzsenyi sem kerülte el, hogy néhány verse (*Az esthajnalhoz* éppúgy, mint *A magyarokhoz* írt ódák), illetve aforizmaként használható sorai már életében bekapcsolódjanak a közköltészeti hagyományláncba. Az elit művészet ekkoriban még aligha mondhat volna le erről a másodlagos nyilvánosságról, bár jellegéből adódóan sose fogja tudni irányítani azt, s a legszebb versek gyakran a fércművekkel együtt terjednek. Amitől Berzsenyi óv, nem a képzelet szüleménye, hanem egy pontos látélet egy szinkretikus korszakról, amelyben sokkal több versnek volt kettős helyi értéke, mint ma gondolnánk. Igen, Pindarus néha konyhadalokat pötyögött, egyes dobrombjátékosok pedig a lant szavát utánozták.

Lehet-e nagyobb öröm bármely szakmai közösségben, mint amikor egy eddig elhanyagolt vagy csak kevesek előtt ismert kutatási téma „egyik napról a másikra” érdekessé, mi több: hasznosíthatóvá válik az egyébként más területekre specializálódott kollégák számára? A XVIII. század (előzményeivel és következményeivel együtt) bőven tartogat ilyesmit; ezek közkinccsé tételét évtizedek óta alapfeladatának érzi az MTA (BTK) Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi osztálya. Valóságos robbanás volt az *iskoladráma* és a korai magyar színjátskó-hagyomány felfedezése a Drámakutató Csoport révén: az utóbbi 25 évben szisztematikusan feltárt Régi Magyar Drámai Emlékek és a hozzájuk kapcsolódó kutatások valósággal egy Atlantiszt „csempészték vissza” a régi írásbeliség és a másodlagos oralitás rendszerébe. Hasonló sodrása van a *historia litteraria* kutatásának, amely új térképet ad kezünkbe a *litterae* világához, egyaránt megkönynyítve ezzel a hazai források közti eligazodást és a nemzetközi kapcsolatháló, minták és módszerek megismerését. Az utóbbi években a korszak *tudományos irodalma* is kezdi elnyerni az őt megillető helyet a magyar kritikátörténetben az új forráskiadás (*Magyarországi gondolkodók*) révén.

Már régóta sejtettük, akik sokat foglalkoztunk a közköltéssel, hogy e témában ugyancsak óriási tartalékok vannak. Tudtuk, hogy egyszer eljön a pillanat (amelyre Horváth János népiesség-monográfiája óta vártunk), amikor a felhalmozott szöveg- és adattenger valóban hozzájárulhat a magyar irodalomtörténeti narratíva formálásához, egyes folyamatok újraértelmezéséhez vagy felfedezéséhez. Ezt azonban sem siettetni, sem erőltetni nem szabad. Az elvégzendő feladatok szinte kimeríthetetlenek, a textológiai és interdiszciplináris összefüggések pedig oly bonyolult hálózatot alkotnak – amint azt már a szűrőpróbaszerű kutatások is jelezték –, hogy vétek volna elhamarkodott kijelentésekkel elszűrkitenünk a képet, idejekorán lezárni vagy fékezni a kutatói érdeklődést. Ezen a területen mindenkinek jut felfedezni- és értelmezni való.

Sem a közköltészet vizsgálata, sem bármely, róla való szakmai állítás nem válhat kevesek „mulatságává”, de csakis akkor lehet érvényes dolgokat mondani róla, ha integrálni tudjuk az eltérő szakterületek eredményeit, s ha a szakirodalom kincstári mondataitól el-eltávolodva tapasztalati úton, a források labirintusában szerzünk saját szövegélményeket.

A *Doromb* sorozat egyrészt katalizátora, másrészt hű tükre szeretne lenni a szakmai diskurzusnak, amely a magyar közköltészetet érinti, bármilyen irányból közelítsenek hozzá a kutatók. Így kerülhet egymás mellé forrásközlés és programtanulmány, tárgy történeti és műfaji áttekintés, illetve a néprajz, történet- és zenetudomány ide vágó eredményeinek bemutatása. A szerkesztő legfőbb szándéka, hogy a közös megjelenés lehetőségével még ott is párbeszédet kezdeményezzen, ahol eredetileg erre nem volt esély, s a sokfelől érkező tudáselemeket engedje egy közös, de – a kutatott tárgyhoz méltó módon – heterogén, szerves, önszabályozó, akár önellentmondásoktól sem mentes kutatói iránnyá formálódni.

A sorozat harmadik kötetéhez várakozáson felüli számban és minőségben csatlakoztak a szerzők. A névsor magáért beszél: az akadémiai és az egyetemi kutatóhelyek jeles képviselői mellett kiváló muzeológusokat és egy Kossuth-díjas művészt is üdvözölhetünk közöttük.

A 2014-es év két, szempontunkból is jeles évfordulója, úgy érzem, sokunknak adott ötleteket. Erdélyi János születésének 200. évfordulóján az Akadémia emlékülést szervezett a sokoldalú tudós és költő életművének jobb megismerésére; az ott elhangzott előadások az Irodalomtörténeti Közlemények 2014/4–5. számában jelentek meg. Sorukba illeszkedik Tari Lujza itt megjelenő tanulmánya, amely a reformkori népdalfogalomhoz, illetve Erdélyi kiadói módszereihez ad új szempontokat két kézirat részletes elemzésével. Ugyancsak idén emlékeztünk meg Kerényi Ferenc születésének 70. évfordulójáról: Kis-kőrösön emléktábla-avatással, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében emléküléssel. Kerényinek, a magyar színháztörténet és Petőfi-kutatás apostolának óriási szerepe volt abban, hogy a közköltészet részévé vált a magyar irodalom- és társadalomtörténeti narratíváknak; ehhez mind Pest vármegyei monográfiájában (2002), mind Petőfi-életrajzában (2008) nagyszerű példát adott. A biztatás pedig, amellyel akár a szerkesztő, akár más szerzőtársak pályakezdését támogatta, nem beszélve az állandó filológiai segítségről és eszmecseréről, örök útítárs és egyre magasabb mérce a pályánkon. Nem csupán a kötetet ajánljuk tehát az ő emlékének, hanem magát a szándékot is, amely a közköltészetet makacsul vissza akarja hozni az irodalomtörténet színpadára, hogy ezzel szövegszintű és mentális összefüggések egész sorozatát keltse életre, amelyek nélküle rejtve maradtak volna.

A kötetet nyitó két nagyobb tanulmány a fenti ars poeticának sokszorosán megfelel: több korszakot érintenek, s valóságos kritikátörténeti újratervezést

provokálnak. Vaderna Gábornak írása felér egy kutatástörténeti összeggel (benne Peter Burke és Marót Károly elveinek összevetésével), ugyanakkor új pályákat is nyit. Az irodalomtörténész szakma eddigi legbővebb „befogadó nyilatkozatát” tette meg ezzel, hangsúlyozva a közköltészet néprajzon túli fontosságát, sőt az irodalmi nézőpont elsődlegességét. Saját kutatásaiban is kipróbálta a populáris kultúra vizsgálatának néhány módszerét, s textológiai és filológiai érdekességeket tárt fel egy elfeledett magyar vers változatai kapcsán Erdélyi János gigászi szövegbankjában. A régi magyar irodalom kutatói közül elsőként Szigeti Csaba lép színre, rejtélyes kérdések és hiánypótló magyarázatok egész arzenáljával. Nem kevesebbet állít, mint hogy a kora újkori francia poétikákban, különösen Étienne Tabourot kézikönyvében (1572) bemutatott kuriózus műfajok, a *contrainte*-ek az egyházi és világi elit segítségével Magyarországra is eljutottak a következő századokban, s nagyobb hatással voltak a hazai latin és magyar nyelvű irodalomra, mint gondolnánk. „Nem akarunk rébuszokban beszélni” – vagy mégis? A többit az Olvasóra bízjuk.

A tanulmányok innentől kezdve a vizsgált témák és alkotások kronológiai rendjében sorakoznak, de szinte mindegyik szerző több korszakot érint. Most csupán a felvetett problémák mezőösszefüggéseire hívjuk fel a figyelmet.

A társadalomtörténeti tematika, amely a 2. kötetben szinte minden szöveget érintett, továbbra is fontos szervező elv maradt, s a szokott módon párbeszédre hívja a különböző korokat érintő tanulmányokat. Vadai István az egyik legkorábbi magyar nyelvű közköltészeti alkotás, a XVI. századi *Pajkos ének* új szempontú strukturális elemzését adja, s megfontolandó javaslatot tesz a szerző személyére. A látszólag rablómonológként, a deviáns személy önvalomásaként olvasható ének tehát kilép a téma szociokulturális teréből, s szerzői alkotássá válik; Vadai fontos összefüggéseket sugall a régi hegedős énekmondók profeszionális, szerepjátszó attitűdjét illetően is. A törvényen kívüli lét a későbbi korokban éppígy állandó tematikát kínált a populáris költészet számára. Erre utal Küllös Imola forrásfeltáró cikke, amelyben egy 1820-as évekbeli pozsonyi kézirat rendhagyó nyelvészeti példatárából válogat: a hajdani feljegyző a büntetések és kivégzések eufemisztikus megnevezéseit gyűjtötte szorgosan. E formulák nemcsak Dugonics közmondás-kötetével állnak kapcsolatban, hanem a modern magyar és külföldi szlenggel (akár az amerikai börtönfilmek idiómáival) is. A proverbiumok iránti érdeklődés XIX. századi nagy korszakát egy másik dolgozat is megidézi. Gaal György többnyelvű antológiájának (1830) kéziratoss forrásbázisához Voigt Vilmos részletes konkordanciajegyzéket készített, így sok apró eltérést és néhány figyelemre méltó variánst is feltárt.

A társadalmi érintkezés közköltészeti emlékei közül váratlanul előtérbe kerülnek az eddig kevésbé kutatott epikus műfajok. A Bocskai család eredetmondáját már a XVII. században megverselték, ám erre a témára még száz esztendő múltán is akadt jelentkező. Petneházi Gábor egy anonim szöveget közöl, amely

Erdélyben, hosszú lappangás után került elő. Éppígy csak másodlagos adataink voltak arról a 218 szakaszos verses históriáról, amelyet talán egy elkallódott ponyvakiadás későbbi másolataként fedezett föl Perger Gyula. 1751-ben a rábaközi Vadosfán egy kápolnaépítés kapcsán véres összecsapásra került sor a helyi evangélikusok és a katolikusok között – a megtorlás sem maradt el, s a tehetős dunántúli protestánsok elkobozott pénzéből fejezték be a templomot. A vers az események katolikus olvasatát adja, s a mártírtörténetekre emlékeztet. Nagy János e korszak egyháztörténetének egy másik verses emlékét idézi fel: a papi személyek, főként a káptalani követek ellen írt országgyűlési pasquillusokat, amelyek vélt és valós hátterét is feltárta, lehetővé téve a kontextuális(abb) olvasást. E műfaj még sok kutatnivalót tartogat történészeknek és irodalomároknak egyaránt.

A régi populáris irodalom nyomtatott forrásairól két tanulmány tudósít. Bognár Péter az 1592. évi kolozsvári *Cisio* egyik versének német mintáit kutatta fel – erős a gyanú, hogy későbbi kalendáriumi költészetünk is gyakran merített a Magyarországra eljutott német naptárakból. Tóth Arnold az első magyar nyelvű verses vőfélykönyveket ismerteti (családfájukat is összeállította). Ezek ponyvakiadásai 1793-tól napjainkig végigkísérik, sőt sok helyütt szövegszinten is meghatározzák e műfaj hazai történetét és folklóráját.

Ne gondoljuk azonban, hogy a közköltészet csak az „alacsony” regiszterek irodalmát jelenti akár a régiségben, akár később. Egyrészt a mindenkori alkalmi költészetrel is szoros kapcsolatokat ápolt, amint arra Balogh Piroska egy egész meglepő forráscsoportból hozott példákat. Az *Ephemerides Budenses* című, jórészt latin nyelvű hírlap (1790–1793) gyakorta közölt vagy említett alkalmi verseket, melyek az értelmiségi olvasók számára az új médiumban is fenntartották a régi köszöntőversek sok poétikai vonását s főként közösségi szerepüket. Másrészt a személyesebb, lírai műfajok is állandó kölcsönhatásban álltak a műköltészetrel: e sorok írója a bujdosóénekeket vizsgálja e szempontból. Ha vázlatosan is, de megkísérli feltárni a vallásos ihletű vagy közösségi eredetű, végvári vitézek vagy diákok körében keletkezett műfajcsoport néhány vonását és inspirációit Balassitól Beniczky Péteren át a ponyvákig és az erdélyi népköltészetig.

A hagyomány őrzésének és formálásának fontos eszköze az énekelhetőség, amely nemcsak a régi közköltészetnek volt sajátja, hanem a vele gyakran kölcsönhatásban álló műdalköltészetnek is. Ez utóbbi a XVIII–XIX. század fordulóján valóságos irodalmi programmá szerveződött, amelyben Csokonain túl a ma ritkábban emlegetett, de hajdan igen divatos Verseghy Ferencnek is kulcsszerepe volt: ő lett volna a fő ideológusa a magyar énekelhető poézisnak, ha pályáját nem törik derékba a börtönévek. Hovánszki Mária bemutatja Verseghy erre vonatkozó elveit, majd közreadja legismertebb, hajdan kottával is publikált dalainak közköltészeti „térből”, főként diák melodiáriumokból

visszakereshető változatait: mivé váltak e dallamok közkézen? Kobzos Kiss Tamás sokoldalú zenész és tanár régóta érlelt dolgozata is a reformkori vidéki értelmiséghez vezet. A debreceni kollégiumból, talán Csokonai közvetlen tanítványaként induló Tóth István ráckevei, fülöpszállási, majd izsáki kántorként meghatározó alakja volt a kunsági zeneéletnek. Kottás gyűjteménye máig kiadatlan, holott elsődleges forrása az egykorú mődal- és népdalismeretnek is.

A *Doromb*-sorozat újítása, hogy a továbbiakban egy-egy recenziót is közöl – olyan könyvekről, amelyek meghatározhatják a jövőbeni közköltészeti kutatásokat. A szerkesztő csak kísérletképp vállalta magára; a fő cél, hogy kedvet csináljon másoknak a folytatáshoz. A bemutatott mű Knapp Éva háromkötetes monográfiája és bibliográfiája (2007), amelynek segítségével ma már könnyebben tájékozódhatunk egy Csokonai-kortárs vándorpoéta, a „megélhetési költő” prototípusának számító Berei Farkas András életművében.

A szerkesztő ez úton köszöni a (részben visszatérő, részben új) szerzők bizalmát és kiváló dolgozatait, Szilágyi N. Zsuzsa tördelői, képszerkesztői és korrektori munkáját, továbbá Csirkés Ferenc angol lektori segítségét. A kötet az OTKA 104758. sz. pályázat keretében jelent meg.

Csörsz Rumen István